

İsa'nın Yeni Ahit'te "Tanrı Oğlu" Olarak Tanımlanması Meselesi*

ZAFER DUYGU

Mardin Artuklu Üniv. Edebiyat Fakültesi
zaferduygu.zd@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8762-9850>

Öz

Yeni Ahit'te ve geleneksel Hıristiyanlık anlayışında İsa'yı tanımlamak amacıyla kullanılan en önemli kristolojik unvanlardan birisi "Tanrı Oğlu"dur (ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ). Tanrı Oğlu anlayışının İsa öncesi dönemde hem Yahudi hem de pagan kültür çevrelerinde de yaygın bir şekilde benimsendiği görülmektedir. Nitekim Yahudi çevrelerinde daha çok beşeri anlamlarıyla yer bulan Tanrı Oğlu ifadesi, benzer şekilde İsa'nın ilk takipçilerinden oluşan Kudüs cemaati tarafından da İsa'ya Mesih kavramıyla bağlantılı şekilde kraliyet unvanı olarak nispet edilmiş olmalıdır. Ancak Hıristiyanlığın pagan dünyada yayılmasıyla birlikte Tanrı Oğlu unvanı da anlam değişikliğine uğramıştır. Bu süreçte Tarsuslu Pavlus ve Yeni Ahit'te yer alan İncil metinlerini kaleme alan yazarlar, söz konusu bu ifadeyi insanüstü ve ilahi bir varlık olarak yorumlamışlar ve İsa'yı da bu çerçevede yeniden konumlandırmışlardır. Bu makalede, "Tanrı Oğlu" ifadesine Pavlus tarafından yüklenen anlamla, İsa'nın "erdemli beşer" statüsünden "ilahi varlık" statüsüne nasıl dönüştürüldüğü ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İsa, Tanrı Oğlu, Yeni Ahit, Sinoptik İnciller, Kudüs Cemaati

Abstract

The Problem of the Identity of Jesus as "Son of God" in the New Testament

One of the most important christological epithets for Jesus in the New Testament and in traditional Christianity is "Son of God" (ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ). The epithet "Son of God" is seen in the pre-Christ period very commonly both in Jewish and pagan cultural circles. In fact, the epithet was received in the Jewish circles with more human significance and it must likewise have been used by the Jerusalem community of Jesus' first followers as the royal title in connection with the concept of Christ. However, with the spread of Christianity in the pagan world, the meaning of "Son of God" also changed. Paul of Tarsus and the authors of the Gospels of the New Testament interpreted this epithet as Jesus' supernaturality and divinity, and repositioned Jesus in this frame. This article deals with the issue how Jesus was transformed from a "virtuous human" status to a "divine being" status through the meaning proposed by Paul in the epithet "Son of God".

Keywords: Jesus, Son of God, New Testament, Synoptic Gospels, Jerusalem Church

Giriş

İsa ve havarilerin o zamanlar Filistin Yahudileri'nin müşterek dili olan Aramiceyi kullandıkları tahmin edilmektedir. Bazı araştırmacılar, onların ikinci bir dil olarak Yunancayı da konuşmuş olabileceklarini öne sürmektedir. Ancak her halükarda Yunanca İsa'nın veya havarilerin ana dili değildir. Yeni Ahit'te yer alan İnciller ise Yunancayı gayet akıcı şekilde kullanan yazarlar tarafından derlenmiştir.¹

Bu metinlerin yazarları, kahramanları olan İsa'yı tanımlarken “Mesih” (Χριστός, *Khristos*), “Torah öğretmeni” (ῥαββί, *rabbi*), peygamber (προφήτης, *prophetes*), yüksek rahip (ἀρχιερεύς, *arkhiereus*) veya efendi/Rab (κύριος, *kyrios*) gibi birçok unvan kullanmışlardır. Bu unvanlar arasında geçen “*Tanrı Oğlu*” (ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ) ifadesi büyük önem taşımaktadır. Zira bu kavram geleneksel kiliseyi temsil eden bazı kesimlere göre Mesih olan İsa'nın Tanrı'yla ilişkisini müstesna kılan ve onun beşer üstü (ve dolayısıyla ilahi) bir varlık olduğunu gösteren en önemli kanıtlar arasında yer almaktadır.

Tarihsel açıdan bakılırsa, Hıristiyanlığın bugünkü *Tanrı Oğlu* anlayışı aslında büyük oranda 4. yüzyılda formüle edilmiş ve bir iman açıklaması/kredo (Lat. *credo*) olarak tanımlanmıştır. O zamana kadar Hıristiyanlık bünyesinde yaşanan kristolojik tartışmaların ve özellikle de aynı yüzyılın birinci çeyreğinde İskenderiye başpiskoposları Aleksandros ve Athanasios ile Libyalı bir rahip olan Arius arasında ortaya çıkan ihtilafların sonucunda 325'te İznik'te meşhur bir konsil toplanmıştır. Bu konsil İsa'nın Tanrı'yla ilişkisini *Tanrı Oğlu* (τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ) ifadesi üzerinden, yegane Rab İsa Mesih'in (ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν) Baba tarafından yegane evlat edinilmiş (μονογενής) olduğu ve Baba ile aynı cevheri taşıdığı (ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ) önermesiyle açıklamıştır. Başka bir deyişle İznik kredosu Mesih ile Tanrı'nın, yani Oğul ile Baba'nın ontolojik çerçevede “bir” ve “aynı” oldukları düşüncesini kabul etmiştir. Bunun anlamı ise yine kredoda vurgulandığı üzere İsa'nın gerçek Tanrı'dan Tanrı olduğudur (Θεὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ).²

* Bu makalede, “kanonik” İncil metinleri için David Robert Palmer'ın 2000 yılı sonrasındaki çeşitli tarihlerde yayınladığı ve çevrimiçi olarak ulaşılabilen Yunanca-İngilizce metinler ve Kitab-ı Mukaddes şirketinin Kutsal Kitap ismini taşıyan 2008 tarihli Türkçe çevirisi karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır. Katkıları nedeniyle değerli meslektaşlarım Kutlu Akalın ve Mehmet Alıcı'ya teşekkür ederim.

¹ Bart D. Ehrman, *The New Testament: A Historical Introduction to the Early Christian Writings* (New York: Oxford University Press, 2000), s.53.

² Konsile ilişkin detaylar için bkz. Zafer Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları* (İstanbul: Divan Yayınları, 2017), ss.189-198; 206-258.

Bu yüzden de *Tanrı Oğlu* ifadesinin İznik Konsili'nde resmi olarak İsa'nın ilahlığı manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

İznik Konsili Hıristiyanlık tarihinin evrensel nitelikteki ilk kilise meclisidir ve devlet destekli olarak gerçekleştirilmiştir. Bu konsilin kararları ilk anda değilse bile sonraki dönemlerde Roma yönetimi tarafından bütün Hıristiyanlık dünyası için belirleyici kılınmıştır. Bu bağlamda İznik Konsili'nde formülleştirilen *Tanrı Oğlu* anlayışının da aynı çerçevede Hıristiyanlığın genel kanaatine dönüştü(rüldü)ğü görülmektedir. Buna karşın *Tanrı Oğlu* tabirinin İsa'dan üç yüzyıl sonra toplanan bazı din adamları tarafından bu tabire yüklenen mana üzerinden anlaşılmaya çalışılması da şüphesiz anakronik bir yanılgıdır. Zira böyle bir teşebbüs, bu kavramın Yeni Ahit döneminde ve hatta bunun çok daha öncesinde taşıdığı muhtemel anlamları göz ardı etmek demektir.³ Bu noktadan hareketle Yeni Ahit'te İsa'ya atfen kullanılan *Tanrı Oğlu* tabirinin İsa'dan önceye uzanan geçmişini ana hatlarıyla tanıtmak ve bu kavramın Yeni Ahit ile ilk Kudüs cemaatinde İsa'ya nispet edilerek hangi bağlamlarda kullanılmış olabileceği sorusunu tartışmak bu makalenin esas konusudur.

1. Hıristiyanlık Öncesi Yahudi ve Pagan Kültüründe *Tanrı Oğlu* Anlayışı

Geleneksel kilise açısından Yeni Ahit'te İsa için kullanılan en önemli kristolojik unvanlardan birisi *Tanrı Oğlu*'dur. Çünkü Yeni Ahit'in yazarları ya da hiç değilse bu yazarların çoğu, bu unvanı kahramanları olan İsa'yı ilahlaştıran bir ifade olarak algılamışlar, kilisenin resmi görüşlerini savunan sonraki yazarlar ise erken yüzyıllardan itibaren bu unvanı İsa'nın "ilah" oluşuna dair kanıt olarak görmüşlerdir.

Kilise yazarları Yeni Ahit'te İsa'nın ağzından nakledilen "insanoğlu" (ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου) tabirini İsa'nın beşer boyutuna, *Tanrı Oğlu* (ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ) tanımlamasını ise onun ilahi boyutuna yapılmış atıflar olarak değerlendirmişlerdir. Örneğin II. yüzyıl başlarında Antakya'daki Hıristiyan cemaatin liderliğini yapan Ignatius, Efes cemaatine yazdığı bir mektupta, İsa'yı "insanoğlu" ve *Tanrı Oğlu* biçiminde tanımlamaktadır (τῷ υἱῷ ἀνθρώπου καὶ υἱῷ Θεοῦ). Ignatius şöyle söylemektedir: "Hepiniz bir inançta ve bir İsa Mesih'te birleşin. O, bedensel açıdan Davud soyundan gelmiş insanoğlu ve *Tanrı Oğlu*'dur."⁴ Kilise yazarları işte bu "insanoğlu" ve *Tanrı Oğlu* anlayış-

³ Michael Peppard, *The Son of God in the Roman World: Divine Sonship in Its Social and Political Context* (New York: Oxford University Press, 2010), s.9.

⁴ *The Epistle of Ignatius to the Ephesians*, 20:2 (Yunanca metin: <http://www.greekdoc.com/index.html>).

larından hareketle Ignatius sonrası dönemde ve özellikle Geç Antikçağ'da yaşanan tartışmalarda kristoloji meselesini İsa'nın iki tabiatıyla bağlantılı görme ve açıklama eğilimi göstermişlerdir.⁵ Aslında Yeni Ahit'te sadece İsa'nın ağzından nakledilen bir ifade olarak "insanoğlu"nun İsa tarafından kime atfen kullanıldığı meselesi bilim dünyasında tartışmalıdır.⁶ Örneğin Seyoon Kim, İsa'nın "insanoğlu" derken kendisini (Daniel kitabında geçtiği şekilde) "göksel" bir figür olarak tanımladığını ve bu şekilde kendisinin *Tanrı Oğlu* olduğunu dile getirmek istediğine inanmaktadır.⁷ Tartışmasız olan ise şudur: Hıristiyanlığın Yahudi kültür çevresinin dışında, pagan inançların yaygın olduğu Helen dünyasında yayılmasıyla beraber "insanoğlu" tabiri zamanla kullanımdan kalkmış, *Tanrı Oğlu* unvanı ise çok daha yaygın şekilde benimsenmeye başlanmıştır.

Tanrı Oğlu, İsa'nın hemen sonrasındaki dönemde "Rab/Efendi (Κύριος) ve Mesih (Χριστός)" ile birlikte özellikle Tarsuslu Pavlus tarafından ısrarla İsa'ya nispet edilerek kullanılan bir kristolojik unvandır.⁸ Pavlus, Mesih figürünün bedensel olarak Davud soyundan geldiğini, fakat çarmıhtan yeniden dirilişi ile *Tanrı Oğlu* olduğunu kanıtladığı savını öne sürmüştür.⁹ Bu bağlamda örneğin yukarıda bahsi geçen Ignatius gibi kilise yazarlarının *Tanrı Oğlu* ifadesine yükledikleri anlam noktasında Pavlus'u takip ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu tabirin Antikçağ'da Hıristiyanlık öncesi dönemde de farklı kültür çevrelerinde geniş çaplı olarak kullanıldığı tespit edilmiş durumdadır.

Antikçağ'da çok tanrılı (pagan) dinlerin yaygın olduğu dünyada *Tanrı Oğlu* tabiri ilahi bir çağrışım üreten ve çok eski tarihlere kadar uzanan bir saygı ifadesidir. Bu kavram, o zamanlar kraliyet unvanı olarak kabul edilmiş ve bu yüzden de kavrama derin bir saygı anlamı atfedilmiştir. Örneğin eski Mısır'da MÖ 3000'li yıllardan itibaren firavunların "İsis'in Oğulları" şeklinde tanımlandıkları veya bunların en son olarak "Re'nin Oğulları" biçimindeki kraliyet unvanını kullandıkları bilinmektedir. II. Ramses adına dikilen bir anıtta, "Yukarı ve Aşağı Mısır'da Benim Tahtıma kral olman için seni Tanrı

⁵ Brian J. Incigneri, *The Gospels to the Romans: The Setting and Rhetoric of Mark's Gospel* (Leiden & Boston: Brill, 2003), s.7.

⁶ Konuya ilişkin detaylar için bk. Oscar Cullmann, *The Christology of the New Testament*, İngilizce terc. Shirley C. Guthrie ve Charles A. M. Hall (Philadelphia: Westminster Press, 1963), ss.137-192.

⁷ Seyoon Kim, "The 'Son of Man'" as the Son of God (Tübingen: Mohr Siebeck, 1983), ss. 99-102.

⁸ Pavlus ve teolojik görüşleri için genel olarak bkz. Fuat Aydın, *Pavlus Hıristiyanlığına Giriş* (Ankara: Eskiye Yayınları, 2017); ayrıca bkz. Şinasi Gündüz, *Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004).

⁹ James A. Waddell, *The Messiah: The Comparative Study of the Enochic Son of Man and the Pauline Kyrios* (New York & Londra: T & T Clark, 2011), s.4, 121.

olarak vücuda getiren Ben, senin Babanım" yazmaktadır. Buna çok benzer bir anlayış eski Mezopotamya'da da karşımıza çıkmaktadır. Zira burada da krallar tanrıların veya tanrıçaların oğulları olarak kabul edilmektedir. Hatta bunların fiziksel anlamda tanrılardan doğan krallar olduklarına inanılmaktadır. Örneğin Ken'anlılara ait bir destanda kraldan "El'in Oğlu" şeklinde söz edilmektedir.¹⁰

Eski Yunan kültüründe de tanrılar başka tanrıların çocukları olarak tasvir edilmişlerdir. Örneğin Apollon ve Hermes, Zeus'un oğullarıdır. Benzer şekilde kahramanlar *Tanrı Oğlu* diye anılmışlardır. Sözelimi tanrıça Thetis ve kahraman Peleus'un oğlu Akhilles'tir. İlahi olduğuna inanılan insanlar bazen tanrı olmuşlardır. Mesela Lukianos, Herakles'i "ilahi insan ve tanrı" (θεῖος ἀνὴρ καὶ Θεός) diye tanımlamıştır. Bunlar kimi zaman *Tanrı Oğlu* diye de adlandırılmışlardır. Nitekim bazı hekimler veya Tyanalı Apollinus gibi mucize sahibi kimi filozoflar bu unvanı taşımışlardır. *Tanrı Oğlu* unvanı Helen-Roma imparatorluk ideolojisinde de kimi zaman belirleyici fonksiyonlar üstlenmiştir. Örneğin eski Yunanistan'da kimi monarklar bu unvanı kullanmışlardır. Roma imparatoru Iulius Ceasar, *divus Iulius*'tur ("ilahi Iulius"). Onun evlatlığı Octavianus ise *divi filius*, yani "ilahın oğlu"dur.¹¹

Sonuç olarak, *Tanrı Oğlu* şeklindeki bir kullanımın çok tanrılı inançların egemen olduğu eski Mısır, Yunanistan veya Mezopotamya gibi bölgelerde ya da genel olarak antik Roma dünyasında zaten kullanılan bir tabir olduğu ve daha ziyade ilahi bir anlam taşıdığı anlaşılmaktadır. Çünkü tanrıların veya tanrıçaların oğulları bazen mitolojik boyut taşıyan ilahi varlıklar olarak görülmüşlerdir. Hükümdarlar veya seçkin statüye sahip bazı insanlar ise yine bu tabir üzerinden insanüstü ya da ilahi bir konuma yüceltilmişlerdir.

Tanrı Oğlu anlayışı Antikçağ'da Yahudi kültür çevresinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan Yahudi kutsal yazılarında birçok örnek bulunmakta ve bu örnekler söz konusu kavramın üç farklı bağlamda kullanıldığını göstermektedir: (1) İsrail'in bütün insanları "Tanrı Oğulları"dır. (2) Krallar bu unvanı taşımaktadır. (3) Tanrı tarafından özel olarak görevlendirilen bireyler, melekler, hatta belki Mesih figürü bu şekilde tanımlanmaktadır.¹²

¹⁰ Jarl Fossum, "Son of God," *The Anchor Yale Bible Dictionary* (New York: Doubleday, 1992), c.6, s.128 vd. Daha özet bir bahis için bk. Herbert W. Bateman IV, "Defining the Titles 'Christ' and 'Son of God' in Mark's Narrative Presentation of Jesus," *Journal of Evangelical Theological Society* 50:3 (2007), ss.545-546.

¹¹ Fossum, "Son of God," c.6, s.135 vd.

¹² Cullmann, *The Christology of the New Testament*, ss.272-273.

Bu bağlamda önem taşıyan bir örnek Tevrat'ın (Torah) Çıkış bölümünde yer almaktadır.¹³ Burada Musa'dan Firavuna gitmesi ve ona, İsrail'in Tanrı'nın ilk oğlu olduğunu (70'te: Υἱὸς πρωτότοκος μου Ἰσραηλ) söylemesi istenmektedir. Bir diğer örnekte Tanrı, İsrail'i "oğul" olarak tanımlamaktadır.¹⁴ Yine başka bir yerde İsrail halkı bir bütün olarak Tanrı tarafından "oğul" şeklinde nitelenmektedir.¹⁵ İnsanlar kimi zaman "inançsız oğullar" diye betimlenmektedir.¹⁶ Bazen ise İsrail halkı Tanrı'ya "Babamız" demektir.¹⁷ Bu pasajlar, Tanrı'nın bu halkı özel bir görevle seçtiği ve bu yüzden de onların Tanrı'ya mutlak bir itaat borçlu oldukları anlamını taşımakta ve "Tanrı'nın has kulları" manasında kullanılmaktadır.¹⁸ Başka bir deyişle, *Tanrı Oğlu* kavramı burada İsrail halkı ile Tanrı arasındaki özel ilişkiyi tanımlamaktadır. Ancak şuna da dikkat etmek gerekir: Yahudi anlayışında genel olarak insanların veya kimi bireylerin *Tanrı Oğlu* şeklinde tanımlanması, ne pagan dünyada görüldüğü gibi insanların beşer boyutunu yücelterek onları ilahi bir statüye yüceltmekte, ne de Hıristiyanların İsa'ya ilişkin düşüncelerinde olduğu gibi insan ile Tanrı arasında cevher ve yapı bakımından birlik ya da müştereklik bulunduğu anlamını taşımaktadır. Yahudilik bağlamında bazı insanlar *Tanrı Oğlu* şeklinde tanımlansalar bile her halükarda beşer varlıklar olarak görülmüşlerdir. Tanrı ise İsrail'in Rabb'i olarak ilahi statüsünü ve yüceliğini muhafaza etmeyi sürdürmüştür.

Nitekim Yahudi anlayışında seçilmiş insanların yöneticileri olan krallara da Tanrı tarafından "oğul" şeklinde hitap edilmektedir. Bu bağlamda Kitab-ı Mukaddes'te Tanrı, "Ben ona baba olacağım, o da bana oğul olacak" demektir.¹⁹ Başka bir yerde geçen ve Hıristiyanların İsa'ya atfen sıklıkla alıntı yaptıkları bir pasajda, Tanrı, meshettiği krala, "sen benim oğlumsun, bugün ben sana baba oldum" demektir.²⁰ Benzer şekilde Tanrı, kralın Baba'sı olarak tasvir edilmektedir: "Ben de onu ilk oğlum, dünyadaki kralların en yücesi kılacağım..."²¹ Bununla beraber *Tanrı Oğlu* tabiri Yahudi bağlamında başka bazı kavramların karşılığı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Tanrı'nın hizmetkarları olan göksel bazı varlıkların (melekler) bu şekilde

¹³ Mısır'dan Çıkış, 4:22.

¹⁴ Hoşea, 11:1.

¹⁵ Yeşaya, 1:2.

¹⁶ Yeremya, 3:22.

¹⁷ Yeşaya, 63:16.

¹⁸ Cullmann, *The Christology of the New Testament*, s.273.

¹⁹ 2. Samuel, 7:14.

²⁰ Mezmurlar, 2:7.

²¹ Mezmurlar, 89:27-28.

tanımlandıkları bilinmektedir. Aynı şekilde insanlar arasında erdemli ve salih kullar da kimi zaman *Tanrı Oğlu* diye anılmaktadır.²²

Bu son yargıyı kanıtlayan ilginç bazı örnekler bizzat İsa'nın yaşadığı dönemden (MS 1. yüzyılın ilk yarısı) bugüne kadar intikal etmiştir. İsa'dan yüz yıl kadar önce ölen Celileli öğretmen Honi ile İsa'dan kısa süre sonra Celile'de yaşayan bir rabbi olarak Hanina ben Dosa'nın *Tanrı Oğlu* olarak tanımlandıkları bilinmektedir. Bunların müşterek yönleri, dindar ve erdemli oluşlarıyla nam salmaları ve ayrıca mucize gösterme yeteneği taşıdıklarına inanılmasıdır. Hatta rivayete göre Hanina ben Dosa tıpkı İsa'ya ilişkin rivayetlerde olduğu gibi gökten gelen bir ses tarafından *Tanrı Oğlu* diye tanımlanmıştır. Buradan şu nokta açıkça anlaşılmaktadır: Yaşamı sırasında İsa'yı mucize gösteren Yahudi bir rabbi olarak gören birisi, muhtemelen ona atfedilen *Tanrı Oğlu* unvanına da aşına olmalıdır. Çünkü aynı dönemde başka bazı dindar Yahudiler de bu unvanı taşımaktadır.²³

Böylece *Tanrı Oğlu* düşüncesinin farklı bazı yönler de barındırmak suretiyle antik dünyada oldukça geniş bir alanda ve başka başka kültür çevrelerinde yaygın şekilde benimsendiği anlaşılmaktadır. Ancak kavram, çok tanrılı inançların egemen olduğu eski Mısır, Yunanistan ya da Mezopotamya gibi bölgelerin aksine, monoteist inanca sahip Yahudiler arasında daha ziyade beşer varlıkları, insanları, kralları ya da Tanrı tarafından seçilen bireyleri tanımlamaktadır. Başka bir deyişle *Tanrı Oğlu* ifadesi Yahudi bağlamında hiçbir zaman (pagan kültürlerde görüldüğü gibi) resmi bir unvan olarak değer görmemekte, ilahi bir anlam taşımamaktadır.²⁴

Söz konusu kavramın pagan ve Yahudi kültür çevrelerinde bu şekilde farklı (yani birisinde ilahi diğerinde beşerî) anlamlar taşınması ise muhtemelen şöyle bir arka planın sonucu olmuştur: Pagan karakterli inanışların yaygın olduğu antik dünyada, tanrısal ve beşerî varlıkların çok yakın ilişkiler içinde buldukları, hatta iç içe yaşadıkları düşünülmüştür. O zamanlar insanlar şehirlerde ilahi varlıklar (tanrılar) ile bir arada yaşadıklarına kanaat getirmişlerdir. Tanrıların tıpkı insanlar gibi oldukları, onlarınkine benzer duygu ve düşüncelerle hareket ettikleri, aile kurdukları ve çocuk sahibi oldukları kabul edilmiştir. Bu anlayışın toplumsal yaşamın birçok alanına yansımaları olmuştur. Mesela siyasi açıdan bakılırsa, "devlet ideali" kavramı bazı açılardan söz konusu bu anlayıştan beslenmiştir. Çünkü insanlar mevcut

²² Fossum, "Son of God," c.6, s.135 vd. Ayrıca bkz. Aydın, *Pavlus Hristiyanlığına Giriş*, ss.200-201.

²³ Ehrman, *The New Testament*, s.40.

²⁴ Gündüz, *Pavlus*, ss.183-186; Mahmut Aydın, "Yahudi Bir Peygamberden Gentile Tanrı'ya: İsa'nın Tanrısallaştırılması Süreci", *İslâmîyât*, 3:4 (2000), s.65.

siyasi düzenin (örneğin yönetenlerin) tanrıların seçimi olduğuna inanmışlar ve düzenin devamını yine onların kararlarına bağlı görmüşlerdir. Bu nedenle devlet başarısının ilahi ve beşerî liderlerin müşterek çabalarıyla sağlanabileceğine inanmışlardır. Bu tanrılar devlet ve hükümetle olduğu kadar insanlar, onların günlük yaşamları ve ihtiyaçlarıyla da çok yakın ilişki içinde olmuşlardır. Sözelimi Roma İmparatorluğu'nun, ordularının veya Romalılar tarafından yönetilen geniş topraklarda yaşayan bireylerin kaderleri tamamen tanrıların koruması altında olmuş ve onların tasarrufuna bağlanmıştır.²⁵ Tanrılar ile insanlar arasında birçok yönden paralellik bulunduğu ve onların müşterek bir yaşamı paylaştıkları şeklindeki böyle bir düşünce ise bugün "gayb" şeklinde isimlendirilen ve dolayısıyla bilinmeyen bir dünya ile görünen-maddi (beşer) dünyayı birbirine bazen bu dünyalar arasında geçiş yapabilmeyi mümkün kılacak oranda yakınlaştırmıştır. Başka bir deyişle, pagan dünyada çeşitli açılardan üstün başarılar ya da kahramanlıklar gösteren (beşer) kişilerin maddi-beşerî boyuttan ilahi boyuta geçmeleri, yani yücelmeleri durumu söz konusu olabilmıştır. Dolayısıyla bu gibi kimselerin *Tanrı Oğlu* tabir edilmeleri, onların artık ilahi varlıklar oldukları anlamını taşımaktadır.

Yahudi dünyasındaki anlayış ise başkadır. İnsanların ilah olması ya da ilahtan olması gibi bir düşünce Yahudiler arasında rağbet görmemiştir. Bunun sebebi ise gayet açıktır: Pagan dünyanın aksine Yahudiler, monoteist bir inanca sahip olmaları nedeniyle, Tanrı'ları olan Rabb'i beşer olan her şeyin üstünde ve her şeyden yüce tek bir ilah olarak benimsemişlerdir. İlahi olanı beşerî olandan kesin şekilde ayıran bu anlayış ise pagan dünyanın aksine Yahudi düşüncesinde beşerî boyuttan ilahi boyuta geçiş yapabilme olanağını ortadan kaldırmıştır. Bu yüzden beşer varlıkların şu veya bu sebeple sonradan tanrısal olmaları ya da ilahi bir mertebeye yükselmeleri veya ilahtan olmaları gibi bir inanç, daha doğru bir tabirle Tanrı'ya gerçek manasıyla bir oğul isnat edilmesi, Yahudiler tarafından belki bazı istisnaları da olmak kaydıyla²⁶ büyük oranda kabul edilemez görülmüştür.

Peki, ama *Tanrı Oğlu* ifadesinin İsa'ya nispet edilmesi noktasında ne söylenebilir? Yeni Ahit'in yazarları veya bundan daha önemlisi İsa'nın Kudüs'teki ilk cemaati bu kavrama hangi anlamı yüklemişlerdir? Yukarıdaki anlatımdan hareketle bu konuda iki ihtimalin değerlendirilmesi gerektiği görülmektedir. Kavram, ya pagan kültür çevresinden ya da Yahudi bir arka

²⁵ W. Warde Fowler, *Roman Ideas of Deity in the Last Century before the Christian Era* (Londra: Macmillan and co., 1914), s.85.

²⁶ Bu konuda bkz. Baki Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Kur'an'ın Tartışmalı Konuları* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2016), ss.77-90 (öncesindeki tespitler ve anlatımlarla birlikte).

plandan gelerek İsa'ya atfen kullanılmış olmalıdır. Bu durumda da *Tanrı Oğlu* anlayışı birinci olasılıkta "ilahi", ikincisinde ise "beşerî" bir anlam taşıyor olacaktır. Bunun yanı sıra Hıristiyanlığın *Tanrı Oğlu* anlayışının kendisine özgü bir muhtevaya sahip olabileceği yönünde üçüncü bir ihtimal üzerinde de durulabilir.

2. Yeni Ahit'te *Tanrı Oğlu* Anlayışı

İsa'nın *Tanrı Oğlu* şeklinde tanımlanması Yeni Ahit'te genel olarak Tanrı ile Mesih arasındaki Baba-Oğul ilişkisine dikkat çekmeyi ve bu ilişkiyi özel kılmayı amaçlamaktadır.²⁷ Zira kavramın bu bağlamı Mesih'i Tanrı katında özel bir statüye yükseltmektedir. Örneğin Tanrı, "sevgili oğlum budur, ondan hoşnudum" diyerek²⁸ hem Mesih'in hem de onunla ilişkisinin müstesna olduğunu ilan etmektedir. Başka bir yerde, bu kez bizzat İsa, Tanrı ile ilişkisi hakkında konuşurken bu özel bağlamı vurgulamaktadır.²⁹ Tanrı'ya "oğul" olmanın Tanrı katında büyük bir imtiyaz teşkil ettiği bazen üçüncü şahısların ağızlarından da dolaylı şekilde dile getirilmektedir.³⁰

Yine genel olarak bakılacak olursa, *Tanrı Oğlu* ifadesi Yeni Ahit metinlerinde Oğul'un Baba'dan geldiği savını ve böylece Oğul'un ilahi mahiyetini vurgulamak maksadını da havidir. Bu noktada belki anahtar niteliği taşıyan son derece önemli bir cümle, Luka tarafından yazıldığı ve Havariler Çağı'nı anlattığı kabul edilen Elçilerin İşleri (Πράξεις τῶν Ἀποστόλων) kitabında yer almaktadır. Luka, burada, İsa'ya iman etmesinden hemen sonra Şam'da birkaç gün kalan Pavlus'un, havralarda İsa'nın *Tanrı Oğlu* olduğunu derhal duyurmaya başladığını ve onu işitenlerin şaşkına döndüklerini öne sürmektedir:

Saul (Pavlus) birkaç gün Şam'daki öğrencilerin yanında kaldı. Sinagoglarda (ἐν ταῖς συναγωγαῖς) İsa'nın *Tanrı Oğlu* (ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ) olduğunu hemen duyurmaya başladı. Dahası, onu duyanlar şaşkına döndüler (ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες)...³¹

Luka'nın Pavlusçu geleneği temsil eden bir yazar olduğu şüphesizdir. Bu yüzden Pavlusçu geleneğin *Tanrı Oğlu* kavramına ilişkin anlayışını yorumlamak noktasında Luka'nın bu söylediklerini parçalara bölerek analiz etmek yararlı olacaktır. Bu kapsamda öncelikle "sinagoglarda" (ἐν ταῖς

²⁷ Bununla beraber Yeni Ahit'te *Tanrı Oğlu* ifadesi İsa dışındaki bazı insanlar için de kullanılmıştır. Örneğin Matta, 5:9'da barışı sağlayanlar "Tanrı'nın oğulları" olarak isimlendirilmişlerdir.

²⁸ Matta, 3:17.

²⁹ Matta, 11:27.

³⁰ Matta, 4:3; 4:5.

³¹ Elçilerin İşleri, 9:20-21.

συναγωγᾶς) ifadesi önem taşımaktadır. Zira bu ifade, Pavlus tarafından tebliğ edilen yeni mesajın muhataplarına ilişkin bir vurguyu da içermektedir. Yani Pavlus, İsa'nın *Tanrı Oğlu* olduğunu önüne gelen herkese değil, fakat Şam'da yaşayan Yahudilere bildirmiş olmaktadır. İkinci olarak Pavlus'un İsa'nın *Tanrı Oğlu* (ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ) olduğunu “hemen” duyurmaya başlaması dikkat çekicidir. İsa'ya iman eden Pavlus, “ilk iş olarak” İsa'nın *Tanrı Oğlu* olduğunu duyurmaya başladığına göre, İsa'ya nispet edilen bu “oğulluk” bağlamı Pavlusçu mesajın öncelikli ve belki de en önemli kısmını oluşturuyor olmalıdır. Ancak *Tanrı Oğlu* şeklindeki bir tabirin Yahudiler arasında da çok eski tarihlerden beri bilinen ve kullanılan bir ifade olduğu yukarıda örneklerde görülmüştü. Pavlus tarafından İsa'ya atfen Yahudilere tebliğ edilen bu *Tanrı Oğlu* ifadesinin ise onlar için yeni bir kavram olduğu, daha doğrusu yeni bir anlam taşıdığı buradan hareketle anlaşılmalıdır. Çünkü aksi takdirde Pavlus'un bu mesajı Yahudiler için o kadar da yadırganacak bir şey olmazdı. Halbuki yukarıdaki pasajda Luka, “dahası, onu duyanlar şaşkına döndüler” (ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες) demektedir. Başka bir deyişle burada İsa'nın *Tanrı Oğlu* sıfatı taşıdığı yönündeki Pavlusçu mesajı duyan Yahudilerin şaşkına döndükleri dile getirilmektedir. Öyleyse Pavlus Şam'daki Yahudi cemaate o güne kadar aşına olmadıkları türden farklı bir anlama sahip yeni bir *Tanrı Oğlu* kavramı sunmuş olmalıdır. Şam'daki Yahudi cemaat ise hem Pavlus'un bu yeni tür *Tanrı Oğlu* tanımlamasına hem de çok zamandır İsa cemaatine zulmetmekle tanınan böyle bir adamın Mesih adına konuşmaya başlamasına şaşırılmışlar ve hatta onu öldürmek için düzen kurmaya başlamışlardır.³²

Bu anlatımdan çıkan en muhtemel sonuçlar şunlardır: (1) Pavlus, Şam'daki Yahudi cemaate, bu cemaatin bireylerini şaşırtan ve öfkeliendiren türden, yani onların hiç de alışık olmadıkları ya da beklemedikleri tarzda bir *Tanrı Oğlu* propagandası yapmış olmalıdır. Sadece bu örnekten hareketle bu *Tanrı Oğlu*'nun mahiyetini tam olarak tespit etmek mümkün görünmemektedir. Mesela Yahudiler, İsa gibi sıradan birisinin *Tanrı Oğlu* şeklinde tanımlanmasına şaşırılmış ve kızmış olabilirler. Ancak (2) *Tanrı Oğlu* kavramına Pavlus tarafından getirilen açıklama, bu kavramın Yahudiler arasında çok zamandır kullanılagelen anlamının dışında, hatta belki de İsa'dan önceki üç bin yıl boyunca pagan kültür çevrelerinde olduğu gibi bir bağlam taşıyor da olabilir. Eğer öyleyse, *Tanrı Oğlu*, belki de pagan mitolojilerindeki gibi “ilah” niteliği taşıyan bir varlıktır. Veya sonradan tanrısal mertebeye yük-

³² Elçilerin İşleri, 9:21-25.

selmiştir. Luka da Elçilerin İşleri kitabında Şam'daki Yahudilerin Pavlus'un mesajına onu öldürmeyi tasarlayacak derecede aşırı bir reaksiyon gösterdikleri iddiasını öne sürerken, söz konusu kavrama yüklenen bu yeni anlamı yansıtmak istemiş olabilir. Peki, Pavlus *Tanrı Oğlu* kavramından ne anlamaktadır?

2.1. Pavlus'un Mektuplarında *Tanrı Oğlu* Anlayışı

Pavlus'un *Tanrı Oğlu* ifadesini İsa'ya nispet ederek hangi anlamda kullandığı sorusunun yanıtı için yegane maddi delil Luka'nın yukarıdaki cümleleri değildir. Yeni Ahit külliyatı Pavlus tarafından yazıldığı iddiasını taşıyan geniş bir mektup koleksiyonunu içermektedir. Bilim dünyasında bu mektuplardan yedi tanesinin bizzat Pavlus'un kaleminden çıktığı kabul edilmektedir. Nitekim bu mektuplar onun aşağıda anlatılacak olan *Tanrı Oğlu Mesih* (Χριστός ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ) kavramına dair iddialarını ve yorumlarını iyi-kötü gözler önüne sermektedir.

Aslında Pavlus *Tanrı Oğlu* unvanını birkaç farklı bağlamda kullanmıştır. Örneğin, Yahudi anlayışına uygun şekilde *Tanrı Oğlu*'nun tanrısal hedefleri gerçekleştirmek üzere seçildiği olgusunu gündeme taşımaktadır. Ancak öte yandan onun teolojisinde karşımıza çıkan Tanrı Oğlu'nun "dirilmesi, Tanrı'nın oğlu olması, tanrısal gücü ve otoriteyi uygulayan biri şeklinde özellikler taşıması Yahudi mesihanik anlayışında yoktur."³³

Bu ikinci bağlamda öncelikle şu nokta son derece önemlidir: Pavlus'un *Tanrı Oğlu* tasavvuru, geleneksel Hıristiyanlık tarafından İsa'ya verilen "kurtarıcı" (σωτήρ) unvan ve rolünün ayrılmaz bir parçasıdır. Peki, ama İsa'nın "kurtarıcı" olması ne anlama gelmektedir?

İsa'ya ilişkin neredeyse bütün rivayetler, onun aslında kendi halkı olan İsrail ulusunu günahlarından "kurtarmak" amacı taşıyan bir görevden mesul olduğunu belirtmektedir. Buna dair çok sayıda örnek arasında sözgelimi Matta'da yer alan bir rivayet, İsa'nın kendi kavmine yönelik bu rolünü bir meleğin ağzından dile getirmektedir: "Gerçekten (kendi ulusuna mensup olan) insanların günahlarından kurtaracak olan odur (αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν)".³⁴

Bu örnekte karşımıza çıktığı üzere Yunanca'da "kurtarmak" (σώζειν) kökünden türetilen kelimeler, ister fiilin kendisi veya isim olarak "kurtuluş" (σωτηρία) veya isterse de "kurtarıcı" (σωτήρ) şeklinde olsun, Yeni Ahit metinlerinde Mesih'in "kurtarıcı" rolünü tanımlamak amacıyla kullanılmak-

³³ Aydın, *Pavlus Hıristiyanlığına Giriş*, ss.201-203.

³⁴ Matta, 1:21.

tadır. Mesela Yeni Ahit'in bir kaydına göre Mesih'in başlıca rolü “kurtarmak”tır. Çünkü “başka hiç kimse aracılığıyla kurtuluş (σωτηρία) yoktur” denilmektedir.³⁵ Gerçi doğrudan “kurtarıcı” (σωτήρ) kelimesi Markos ve Matta'da geçmemekte, Luka'da ise yalnızca iki defa kullanılmaktadır. Bunların ilkinde kavram Tanrı'yla özdeşleştirilmektedir (τῷ θεῷ τῷ σωτήρι μου). Diğerinde ise İsa'ya nispet edilerek zikredilmektedir (σωτήρ).³⁶ Yine de Yuhanna İncili'nde İsa'nın “evrenin kurtarıcısı” (ὁ σωτήρ τοῦ κόσμου) olduğu öne sürülmektedir. Bununla beraber Elçilerin İşleri kitabı iki, Pavlus'un otantik mektupları on, Yeni Ahit'te yer alan diğer mektuplar ise dokuz defa bu kavramdan bahsetmektedir.³⁷ Buna göre İsa'nın öncelikli görevi “kurtarmak”tır. Ancak Yeni Ahit yazarları bir taraftan İsa'nın yalnızca İsrailoğulları'nı “kurtarmak” amacı taşıdığını bildiren rivayetleri nakletmekte, diğer taraftan ise bu “kurtarıcılık” rolünün evrensel olduğunu öne sürmektedir. Bu noktada da karşımıza çıkan başlıca figür Tarsuslu Pavlus'tur.

İsa'nın “kurtarıcı” olduğu iddiası Pavlus teolojisinin merkezinde yer almaktadır. Pavlus, Tevrat'ın Yaratılış bölümünde yer alan bir öyküyü bu bağlamda ön plana çıkarmaktadır. Yaratılış kitabının 3. bölümünde Âdem'in yasak meyveyi yemesi nedeniyle Tanrı tarafından cennetten çıkarıldığına dair bir öykü anlatılmaktadır. Pavlus'a göre Âdem'in bu günahı bütün insanlık ailesine sirayet etmiş ve sonraki bütün nesillerin günahlı doğmasına/olmasına yol açmıştır. İsa ise teorik olarak (yalnızca İsrailoğulları'nı değil, fakat) ona iman eden tüm insanları bu günahattan kurtarabilecek evrensel ve büyük bir kozmik görev üstlenmiştir. Pavlus'a göre, *Mesih* ve *Tanrı Oğlu* olan İsa'nın çarmıha gerilerek öldürülmesi ve ardından dirilerek göğe yükselmesi, insanlığın “kurtuluş”u elde ettiğine ilişkin “müjde”nin gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, insanlık ailesi ile binlerce yıl boyunca küskün kalan, hatta Yasa'yı da (Musa Şeriatı) bu yüzden insanlığa ceza olmak üzere gönderen Tanrı, merhametli yapısı sebebiyle insanlık ile yeniden barışmak amacıyla öz Oğlu olan Mesih'i çarmıh üzerinde feda ederek bu amacını gerçekleştirmiştir.

Pavlus'a göre İsa'nın “Oğul” olarak yüksek bir kristolojik değer taşıması temelde buradan kaynaklanmaktadır. Tıpkı sıradan bir insanın işlediği günahlara kefaretle olarak kurban takdim etmesi gibi, bütün insanlığın Âdem'den yüklendiği günah da buna uygun bir kurban sunulması suretiyle aklanmıştır.

³⁵ Elçilerin İşleri, 4:12; 13:26.

³⁶ Luka, 1:47; 2:11.

³⁷ Stanislav Lyonnet ve Leopold Sabovrin, *Sin, Redemption and Sacrifice: A Biblical and Patristic Study* (Roma: Editrice Pontificio Istituto Biblico, 1998), ss.63-69.

Ancak bu aşamada şu nokta önemlidir: Günah bütün insanlık tarihini ve ailesini kapsayacak derecede büyük olduğu için, sunulacak kurbanın da bununla orantılı şekilde muazzam olması öngörülmüştür. İşte bu nedenle kurban bizzat *Tanrı Oğlu*'dur. Dolayısıyla *Tanrı Oğlu* sıradan bir beşer değil, fakat açıkça beşer üstü bir varlıktır. Nitekim Pavlus'a göre *Tanrı Oğlu* kendisini insanlık için feda etmiştir.³⁸ Oğul'un bu ölümü insanlığı gelecek gaptan kurtarmıştır.³⁹ Pavlus, Roma cemaatine yazdığı mektupta Oğul'un ölümü sayesinde insanlığın Tanrı ile barıştığından,⁴⁰ Tanrı'nın öz Oğlu'nu günah sunusu olarak gönderip günahı insan benliğinde yargıladığından⁴¹ ve yine Tanrı'nın öz Oğlu'nu insanlık için ölüme teslim ettiğinden⁴² bahsetmektedir. Anlaşıldığı üzere Pavlus burada İsa'nın *Tanrı Oğlu* olarak "özel" ve "beşer üstü" statüsünü onun "kurtarıcı" rolüyle özdeş görmektedir. Ayrıca sözü geçen bu iki kavram da Pavlus tarafından yeni bir soteriyolojik yorumlamanın merkez unsurları haline dönüştürülmektedir.

Pavlus, İsa'ya nispet ettiği *Tanrı Oğlu* ifadesinden onun beşer üstü bir varlık olduğu sonucunu çıkarmaktadır. Bu, Pavlusçu "asli günah" iddiasının tabiatı gereğidir. Zira böylesine büyük bir günahın sıradan bir beşerin kurban edilmesiyle aklanılması Pavlus için mantıksız bir iddiadır. Bununla beraber Pavlus İsa'yı *Tanrı Oğlu* kavramı üzerinden doğrudan Tanrı ilan etmiş de değildir. Ama İsa'yı hiç değilse yardımcı ilah statüsüne yükselttiği çok açıktır. Nitekim Pavlus'un mektupları sözü geçen bu kavramın farklı boyutlarına ilişkin iddialar içermektedir. Pavlus'a göre, İsa'nın *Tanrı Oğlu* olduğu onun dirilişiyle kanıtlanmıştır. Nitekim Pavlus, Roma cemaatine yazdığı mektupta, "İsa Mesih beden açısından Davut'un soyundandır, kutsallık ruhu açısından ise ölümden dirilmekle Tanrı'nın Oğlu olduğu kudretle ilan edildi" demektedir. Böylece Pavlus için İsa'nın ruhsal açıdan "Oğul" olduğu anlaşılmaktadır. Yine Pavlus'a göre İsa başlangıçtan beri mevcut bir "Oğul" olması nedeniyle "Rab" veya "Efendi" (Κύριος) unvanını taşımaktadır. Zira Mesih, Pavlus'a göre, (aslında bizzat Pavlus tarafından kurgulanmış olan) kurtuluş planına sadık kalmıştır: *Tanrı Oğlu* Mesih, insanlık uğruna çarmıha gerilmiş, acıya ve ölüme göğüs germiştir. İşte Pavlus için *Tanrı Oğlu* olmanın anlamını da bu nokta teşkil etmektedir.⁴³

³⁸ Galatyalılar, 2:20.

³⁹ 1. Selanikliler, 1:9.

⁴⁰ Romalılar, 5:10.

⁴¹ Romalılar, 8:3.

⁴² Romalılar, 8:32.

⁴³ Genel olarak krş. Cullmann, *The Christology of the New Testament*, s.291.

Tanrı Oğlu'nun Tanrı ile insanlık arasında bir tür yardımcı ilah rolü üstlenmesi başka bazı açılardan da önem taşımaktadır. Bu bağlamda ilk olarak Pavlus'a göre "Müjde" (İncil) (Εὐαγγέλιον) kavramı Tanrı'ya aitse bile Baba'yla değil fakat "Oğul"la ilişkilidir. Pavlus, Roma cemaatine yazdığı mektubun ikinci cümlesinde, "Tanrı'nın Müjdesi" (εὐαγγέλιον Θεοῦ) ifadesini kullanmasına karşın, devamında Müjde'nin aslında Oğul'la ilgili olduğunu (περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ) öne sürmektedir. Aynı mektubun başka bir yerinde ise "Oğul'un Müjdesi" (τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Υἱοῦ) ifadesini kullanarak Müjde'yi bir kez daha Oğul'a has kılmaktadır.⁴⁴ Bu nokta aslında Pavlus'un "Müjde" (İncil) anlayışındaki temel bağlamı da teşkil etmektedir. Ona göre "Müjde" veya "İncil" denilen kavram, Tanrı'nın ya da İsa'nın sözleri yahut öğütleri değil, fakat Oğul'un ölümüne ve dirilişine yüklenen "kurtuluş"a dair Pavlusçu açıklamanın "iyi" haberidir. Dolayısıyla müjdelenecek olan da bizzat "Oğul"dur, yani ilahi bir varlık olan Oğul'un dünyaya gelip bir süre insanlarla beraber bulunduğu, sonra insanlığın günahı için çarmıha gerilerek öldürüldüğü ve ardından da dirilerek göğe yükseldiğidir.⁴⁵ Pavlus, Galatya cemaatine yazdığı mektupta bunu açıkça belirtmektedir: "Ama beni daha annemin rahmindeyken seçip lütfuyla çağıran Tanrı, uluslara müjdelemem için oğlunu bana göstermeye razı olunca..." Görüldüğü üzere Tanrı, Pavlus'u, ancak ve sadece Oğul'u uluslara müjdelemek için seçmiştir. Yoksa o kendisine Tanrı'nın veya İsa'nın sözlerini veya öğütlerini duyurmak kabilinden herhangi bir görev biçmemektedir.⁴⁶

Pavlus'un konuyla ilgili ikinci önemli vurgusu; Baba'nın her şeyi Oğul'a bağımlı kıldığı yönündeki tespitidir: "Her şey Oğul'a bağımlı kılınca, Oğul da her şeyi kendisine bağımlı kılan Baba'ya bağımlı olacaktır."⁴⁷ Üçüncüsü Pavlus, Oğul'un paydaşlığında buluşulmasını istemektedir.⁴⁸ Başka bir deyişle İsa'nın sözlerine ve öğütlerine değil, fakat Oğul'un (Pavlusçu açıklamadaki) statüsüne iman ederek onun "kurtarıcı" paydaşlığında buluşulması Pavlus teolojisinde temel bağlamı teşkil etmektedir.

Bütün bu örneklerden Pavlus'un "Mesih" olan İsa'yı *Tanrı Oğlu* tabir ederken, onu Tanrı karşısında insanlık adına bir "kurtarıcı", Tanrı ile insanlık ailesi arasında bir tür "arabulucu" ya da "şefaathçi" gibi gördüğü anlaşıl-

⁴⁴ Romalılar, 1:9.

⁴⁵ Yeni Ahit'teki İncil metinlerini dikkatlice okuyanlar bu metinlerin de tamamen bu bağlamı anlatma amacı taşıdıklarını görecektir. Nitekim İnciller aslında Pavlus teolojisinin etkisi altındaki yazarların eserleridir.

⁴⁶ Pavlus'un mektuplarını dikkatlice okuyanlar, bu mektuplarda tarihsel bir şahsiyet olarak İsa'dan neredeyse hiç bahsedilmediğini görecektir.

⁴⁷ 1. Korintliler, 15:28.

⁴⁸ 1. Korintliler, 1:9.

maktadır. *Tanrı Oğlu*, her halükarda Pavlus için (Yahudiler arasında kullanılageldiği şekilde) sıradan insanların değil, fakat Mesih'in üstlendiği kozmik boyutlu (kurtarıcılık) görevi açısından ancak beşer üstü bir varlığın taşıyabileceği veya taşınması gereken bir unvandır. Pavlus böylece İsa'yı *Tanrı Oğlu* şeklinde tanımlamakla onu beşer üstü bir statüye yükseltmiş olmaktadır.

2.2. "Kanonik" İncillerde *Tanrı Oğlu* Anlayışı

Pavlus teolojisi, İsa'nın ölümünden belirli bir süre sonra –istisnaları da olmak kaydıyla– Hıristiyan dünyanın genel kanaatine dönüşmüştür. Nitekim Hıristiyanlığın kutsal metinlerini içeren Yeni Ahit külliyatı da çok büyük bir oranda Pavlus ve Pavlusçu düşünceler tarafından şekillendirilmiştir.⁴⁹ Bu yargı geleneksel İnciller açısından da aynen geçerlidir. Bu bağlamda İncillerin yazarları İsa'nın ölümü (MS 30, 33?) sonrasında Pavlus tarafından 50-60 yılları civarında öne sürülen teoloji içerikli iddia ve görüşleri benimseyen meçhul kimselerdir. Bu anonim yazarlar 70-110 yılları arasındaki çeşitli tarihlerde, 2. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "Müjde" veya "İncil" ismini alarak Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'ya atfedilecek olan metinleri derlemişlerdir.⁵⁰ Bu yazarlar, İsa hakkında o zamanlar Akdeniz Havzası'nda dolaşan kimisi otantik bazı rivayetlere ulaşmışlar ve bu rivayetlerden bazılarını Pavlusçu bir gözle yeniden yorumlamışlardır.⁵¹ Dolayısıyla söz konusu İncillerin yazarları, *Tanrı Oğlu* kavramını da büyük oranda Pavlus gibi anlamışlar ve değerlendirmişlerdir.

Kronoloji açısından İncillerin en eskisi Markos'tur. Markos'un meçhul yazarı, kendi metninde *Tanrı Oğlu* ifadesine birçok defa yer vermektedir.⁵² Bu bağlamda *Tanrı Oğlu* kimi zaman bu yazarın ağzından İsa'yı tanımlayan bir ifadedir.⁵³ Kimi zaman Tanrı tarafından İsa'ya atfen kullanılmaktadır.⁵⁴ Bazen bizzat İsa kendisini bu şekilde tanıtmaktadır.⁵⁵ Bazen ise muhtelif şahıslar bu unvanı İsa için kullanmaktadır.⁵⁶ Bu örneklerden hareketle kimi araştırmacılar Markos İncili'ndeki *Tanrı Oğlu* unvanına ilişkin çeşitli görüşler öne sürmektedir. Bunlardan bazıları ilgili tabirin Markos İncili'nde İsa'nın

⁴⁹ Konuya dair detaylar için bkz. Hyam Maccoby, *The Myth-Maker: Paul and the Invention of Christianity* (New York: Harper & Row, 1986), ss.4-5.

⁵⁰ Konuya dair detaylar için bkz. Bart D. Ehrman, *How Jesus Became God: The Exaltation of a Jewish Preacher from Galilee* (New York: HarperOne, 2014), s.89 vd.

⁵¹ Günümüzde Yeni Ahit araştırmacıları, benzer olayları benzer cümlelerle nakletmiş olan Matta, Markos ve Luka İncillerini "Sinoptik İnciller" şeklinde tanımlamaktadır. Zira bu İncillerin yazarları birbirlerinin metinlerini kaynak olarak kullanmışlar veya birçok örnekte ortak rivayet geleneklerini nakletmişlerdir.

⁵² Markos, 1:1, 11; 3:11; 5:7; 9:7; 13:32; 14:61; 15:39.

⁵³ Markos, 1:1

⁵⁴ Markos, 1:11; 9:7.

⁵⁵ Markos, 13:32.

⁵⁶ Markos, 15:39.

Mesihî bir kral olduğuna dair Yahudi terminolojisi içinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Diğerleri burada Tanrı'nın "acı çeken erdemli hizmetkari" anlamının bulunduğunu öne sürmektedir. Bazısına göre ise burada Tanrı'nın bir mucize göstericisi veya ilahi insan ya da doğa-üstü bir varlık kast edilmektedir.⁵⁷

Sinoptik Problem ve karşılaştırmalı çalışmalar, Markos'un kayda geçirilen ilk İncil olduğunu göstermektedir.⁵⁸ Onu bir kaynak olarak kullanan Mat-ta ve Luka yazarlarının Markos'un kimi ifadelerine yaptıkları müdahaleler ise onun bazı durumlarda nispeten daha otantik rivayetlere dayandığını kanıtlamaktadır. Bu bağlamda Markos İncili genel olarak beşer bir İsa tasviri yapmaktadır. Ancak diğer taraftan Markos'un yazarı da Pavlus teolojisinin takipçisidir. Bu yüzden, diğer İncil yazarları kadar değilse bile, o da İsa'ya dair ulaşabildiği rivayetleri kimi zaman mensubu olduğu teolojik geleneğin penceresinden aktarmakta veya yorumlamaktadır. Bununla beraber Markos'un yazarı Oğul'un Baba'yla aynı cevheri taşıyıp taşımadığı veya O'nunla eşit bir varlık olup olmadığı kabilinden Hıristiyanlık bünyesinde sonraki yüzyıllarda problem teşkil eden soruları yanıtlama endişesi hissetmemektedir. Fakat o, daha ziyade şu temel problem üzerinden metin inşa etmektedir: Çarmıha gerilen birisi nasıl olup da *Mesih* ve *Tanrı Oğlu* gibi unvanları taşıyabilir?

Bu soruyu yanıtlama endişesi Markos İncili'nin henüz ilk cümlesinden açıkça anlaşılmaktadır: "*Tanrı Oğlu* İsa Mesih'le ilgili Müjde'nin başlangıcı" (Ἀρχὴ τοῦ εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ Υἱοῦ Θεοῦ). Burada Markos yazarı hem *Tanrı Oğlu* (Υἱοῦ Θεοῦ) kavramını Pavlus gibi temel bir vurgu olarak zikretmekte, hem de bunun ötesinde Müjde'yi de tıpkı onun gibi Tanrı'yla değil de Mesih'le ilgili bir kavram olarak sunmaktadır (τοῦ εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ). Dolayısıyla Markos yazarı aslında henüz birinci cümlesinde Pavlus'un "kurtuluş" teolojisine ve İsa'ya bu çerçevede verilen "kurtarıcı" role dikkat çekmektedir. Bu yüzden de Pavlus (ismen değilse bile pratikte) ilk İncil olan Markos'un birinci satırından itibaren karşımızdadır.

Markos yazarının *Tanrı Oğlu* ifadesine ilişkin anlayışı da Pavlus'un düşüncelerine benzemektedir. Çünkü genel olarak bakıldığında, Markos yazarına göre İsa'ya nispet edilen *Tanrı Oğlu* tanımlamasının doğrudan Yahudi anlayışındaki gibi "beşer" manası taşımadığı anlaşılmaktadır. Başka bir de-

⁵⁷ W. R. Telford, *The Theology of the Gospel of Mark* (Cambridge & New York: Cambridge University Press, 2002), ss.38-39.

⁵⁸ Detaylar için bkz. Mahmut Aydın, *Tarihsel İsa: İmanın Mesih'inden Tarihin İsa'sına* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), ss.129-139.

yişle, Markos'taki *Tanrı Oğlu* anlayışının İsa'nın Tanrı'nın has, erdemli ve itaatkar bir kulu olduğu veya onun yalnızca Davud soyundan gelen bir Mesih (yani beşerî bir kral) olarak kabul edildiği anlamına geldiği söylenemez. Yunanca'yı kullanan ve muhtemelen Helen kökenli bir cemaat üyesi olan Markos'un anonim yazarı, söz konusu tabiri tıpkı İsa öncesi dönemde Helen dünyasında karşımıza çıktığı şekliyle "ilah-insan" (θεῖος ἀνὴρ) bağlamını yansıtacak şekilde zikretmektedir. Çünkü Markos'un yazarı, İsa'da etkin bir "güç" (δύναμις) ve "otorite"den (ἐξουσία) sürekli olarak bahsetmekte, fakat bu güç ve otoriteyi muhtemelen Tanrı tarafından (elçisi) İsa'ya verilen bir yetki olarak değil de bizzat İsa'nın kendisinden kaynaklanan bir hassa olarak nitelemektedir. Onun bu anlayışını yansıtan çarpıcı bir örnekte şu kayıt geçmektedir: (İsa, mucizeyi gerçekleştirdikten sonra) "kendisinden bir gücün (δύναμιν) akıp gittiğini hemen anladı."⁵⁹ Böylece Markos'un yazarının bizzat İsa'da mevcut bir "güç"ten söz ettiği görülmektedir.

İsa'daki bu gücün en önemli özelliği beşerî yasaların üstünde olmasıdır. İsa, sözgelimi fırtına yaratma veya suda yürüme yeteneğine sahiptir.⁶⁰ Mucizeler gösterebilmektedir.⁶¹ Gayb bilgisine vakıftır.⁶² Görünümünü değiştirmektedir.⁶³ Ancak dikkat edilirse, İsa bütün bu doğaüstü belirtileri kendisinde mevcut bir güçten hareketle yapmaktadır. Markos'un yazarına göre, bu güç İsa'nın *Tanrı Oğlu* olmasının sonucudur: (İsa'nın mucizelerine tanık olan) "kötü ruhlar onu görünce ayaklarına kapanıyor, sen *Tanrı Oğlu*'sun diye bağırıyorlardı."⁶⁴ Gerçekten, bu nokta özellikle mühimdir. Zira Tanah'ın anlatımı ve üslubu, önceki peygamberler tarafından gösterilen mucizeleri, örneğin Musa'nın Kızıldeniz'i yararak kavmini Mısır'dan çıkarışını, doğrudan ve açıkça "Tanrı'nın gücü" açıklamasıyla vermektedir.⁶⁵ Dolayısıyla bizzat Kitab-ı Mukaddes'e göre İsrail kavmini Mısır'dan kurtaran aslında Musa değil, fakat onu yönlendiren Tanrı'nın kendisidir.⁶⁶ Halbuki Markos yazarının düşüncesinde İsa tarafından gerçekleştirilen mucizeler bizzat İsa'da mevcut bir güç ile açıklanmaktadır. Bu yüzden de İsa bazı örneklerde başlı başına bir otorite olarak sunulmaktadır: (Kötü ruha tutulmuş adam) "... Ey İsa, yüce *Tanrı'nın Oğlu*, benden ne istiyorsun? Tanrı hakkı

⁵⁹ Markos, 5:30.

⁶⁰ Markos, 4:35-41; 6:45-52.

⁶¹ Markos, 1:21-34; 3:10-12.

⁶² Markos, 2:8; 5:32; 11:2-6; 13:1-2; 14:13-16.

⁶³ Markos, 9:2-9.

⁶⁴ Markos, 3:11.

⁶⁵ Mısır'dan Çıkış, 14:15-31.

⁶⁶ Mısır'dan Çıkış, 14:30.

için sana yalvarırım, bana işkence etme, dedi”.⁶⁷ Sonuç olarak Markos İncili’nde İsa, Yahudi bağlamında anlaşıldığı gibi sadece bir peygamber figürü olmanın ötesinde, daha yüksek bir kristolojik değere sahiptir.⁶⁸

Bu yargı Matta ve Luka’nın yazarları açısından da geçerlidir. Aslında genel olarak bakılırsa tıpkı Markos gibi Matta ve Luka İncilleri de büyük oranda beşer bir İsa’yı anlatmaktadırlar. Ancak bu durum söz konusu yazarların İsa’ya dair görüşlerinden ziyade onların İsa hakkında ulaşılabildikleri rivayetlerin gerçek karakterinden kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle, aslında otantik olup İsa’yı beşer bir varlık olarak tanımlayan kimi rivayetleri nakleden İncil yazarları, bu rivayetleri mensubu oldukları (Pavlusçu) teoloji geleneğinin penceresinden, yani İsa’nın insanüstü bir varlık olduğu savından hareketle vermektedir. Dolayısıyla Matta ve Luka İncillerini yazan müelliflerin *Tanrı Oğlu* kavramına dair anlayışları da büyük oranda Pavlusçu geleneği aksettirmektedir. Bu durum şöyle de formüle edilebilir: (1) Matta ve Luka İncillerinin yazarları Pavlus teolojisini benimsemiş yazarlardır. (2) Her ikisi de Markos İncili’ni kaynak olarak kullanmışlardır. (3) Her ikisinin de İsa’nın kristolojik açıdan değerini mümkün olduğunca yüceltmek maksadıyla hareket ettikleri onların Markos’u kullanırken izledikleri tutumdan bilinmektedir.

Bu bağlamda Sinoptik İncil yazarlarının müşterek bir tutumla İsa’ya nispet ettikleri *Tanrı Oğlu* unvanını onun beşer üstü statüsüne kanıt olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Örneğin Matta’nın yazarına göre, İsa’nın “özel” statüsü onun *Tanrı Oğlu* olmasının doğrudan bir sonucudur. Matta’nın yazarı muhtemelen İsa’nın Tanrı’yla insanlar arasında yardımcı bir ilah konumunda olduğuna inanmaktadır. Zira bu İncil’e göre Tanrı’ya ulaşmanın yegane yolu Mesih’tir. Oğul’u Baba’dan başka tanıyan kimse yoktur. Baba’yı da Oğul’dan veya Oğul’un O’nu tanıtmak istediği kişilerden başkası tanınamaktadır.⁶⁹ Bu çarpıcı pasaj, Tanrı ile *Tanrı Oğlu* arasındaki ilişkiyi müstesna kılmakta, ancak aynı zamanda *Tanrı Oğlu*’nu Tanrı’ya ulaşmanın yegane yolu olarak sunmaktadır. Dolayısıyla *Tanrı Oğlu* kavramı Matta’nın anonim yazarı için beşer anlamı taşıyan basit bir ifade değil, fakat daha ziyade İsa’nın Tanrı katındaki arabulucu rolünü gösteren daha mühim bir tanımlama biçimidir.

Bu noktada karşımıza çıkan kimi örneklere baktığımızda, İsa’nın “Oğul” olarak statüsü Tanrı tarafından vurgulanmaktadır.⁷⁰ *Tanrı Oğlu* olmanın ne

⁶⁷ Markos, 5:6-7.

⁶⁸ Telford, *The Theology*, s.40.

⁶⁹ Matta, 11:27.

⁷⁰ Matta, 3:17; Markos, 1:11.

denli yüksek bir statü ve imtiyaz olduğu üçüncü şahısların cümleleriyle belirtilmektedir.⁷¹ "Oğul"un kozmik boyuttaki yetkisi hasta insanlar ya da kötü ruhlar tarafından dile getirilmektedir.⁷² İsa'nın bazı mucizeleri onun *Tanrı Oğlu* vasfı taşıdığına, hatta ona tapınması gerektiğine dair kanıt olarak gösterilmektedir: "Dahası, teknede bulunanlar (οἱ δὲ ἐν τῷ πλοίῳ) 'sen hakikaten Tanrı Oğlu'sun' diyerek (λέγοντες, Ἀληθῶς θεοῦ υἱὸς εἶ) ona tapındılar/onu yüceltiler (προσεκύνησαν αὐτῷ)."⁷³ Başka bir örnekte, öğretmenleri İsa'nın aynı zamanda *Tanrı Oğlu* olduğunu fark eden havariler İsa tarafından övülmektedir.⁷⁴ Başka bir ilginç örnekte ise yargılanması sırasında Yahudi Başkahin İsa'ya öncelikli olarak "Tanrı'nın Oğlu Mesih sen misin?" suçlamasını yöneltmektedir.⁷⁵ Sinoptik İncillerin yazarları, burada geçen *Tanrı Oğlu* ifadesini Yahudi bağlamı içinde, yani beşer bir varlığı tanımlar şeklinde anlamış yahut kullanmış olsalardı, Başkahinin İsa'ya böyle bir suçlama yöneltmesi mantıksız olurdu. Çünkü yukarıda da örneklendirildiği üzere Yahudiler arasında *Tanrı Oğlu* unvanı taşıyan başka kimseler de mevcuttu ve bu unvan Yahudi inancına karşı bir söylem olarak görülüyordu. Bütün bunların dışında, Sinoptik İncil metinlerinde İsa'nın "Oğul" olarak yüksek kristolojik statüsü bizzat kendisi tarafından da vurgulanmaktadır. Zira ölümden dirilen İsa, öğrencilerini öteki uluslara göndermekte ve onlardan bütün ulusları yalnızca Baba adına değil, fakat Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz etmelerini istemektedir.⁷⁶

İsa hareketi aslında Yahudi bir mezhep karakterinde ortaya çıkmıştır. Ancak zamanla Yahudi olmayanlar (*gentiles*) arasında daha büyük bir ölçüde yayılmış ve bu süreçte de "Hıristiyanlık" şeklinde tanımlanmaya başlanmıştır. Hıristiyanlığın zamanla artan bir oranda Yahudi karşıtı hüviyete bürünmesi, erken yüzyıllarda Yahudi kökenli cemaat üyeleriyle *gentiles* kökenliler arasında rekabete yol açmıştır. Bu rekabet, pagan dünyaya daha yakın bir duruşa sahip *gentiles* kökenlilerin, Yahudi kökenliler üzerinde galibiyet elde etmesiyle sonuçlanmıştır. Bu rekabetin başlangıç aşamasında ise Pavlusçu teolojinin etkisi altındaki Sinoptik İncil yazarlarının *gentiles* kanadını temsil ettikleri görülmektedir. Onlar, *Tanrı Oğlu* unvanını İsa'ya nispet etmek suretiyle öncelikle onun Pavlusçu soteriyolojik yorumda üstlendiği "kurtarıcılık" boyutuna işaret etmek istemekte ve bu yüzden de kavrama pagan dünyasına

⁷¹ Matta, 4:3; 4:5; 27:39.

⁷² Matta, 8:29; Markos, 3:11; 5:7.

⁷³ Matta, 14:33.

⁷⁴ Matta, 16:16.

⁷⁵ Matta, 26:63; Markos, 15:39.

⁷⁶ Matta, 28:19.

benzer bir tarzda beşer üstü bir anlam yüklemektedirler. Başka bir deyişle İsa, *Tanrı Oğlu* olması nedeniyle beşerden üstün bir varlığın temsilcisi sayılmakta ve yine “Oğul” olması sayesinde Tanrı katında müstesna bir yere oturtulmaktadır. Bütün bu anlatılanlara ilaveten, Yuhanna İncili’ndeki *Tanrı Oğlu* unvanının ise İsa’yı büsbütün ilahlaştıran bir anlamda kullanıldığı belirtilmelidir.⁷⁷

3. İlk Kudüs Cemaatinde *Tanrı Oğlu* Anlayışı

İncil yazarlarının *Tanrı Oğlu* unvanını hangi anlamda ve bağlamda kullandıkları konusunda çeşitli uzmanlar tarafından farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bir görüşe göre, ilk İncil olan Markos’un yazarı *Tanrı Oğlu* ifadesini İsa’ya nispet ederken Yahudi bir çerçevede zikretmektedir. Bu kapsamda Markos’ta İsa’yı nitelemek üzere kullanılan *Tanrı Oğlu* unvanının onu pagan dünyadaki emsallerine benzer bir “mucize gösterici-ilah” olarak tanımlamadığı, kavramın burada daha ziyade “Tanrı’nın hizmetkarı ya da kulu” manasına geldiği savunulmaktadır. Bu görüş, zulüm gören ve ölümüyle insanlığa kurtuluş getiren İsa’nın, Tanrı’nın bir seçilmişisi olduğunu da öne sürmektedir. Buradan hareketle İsa’nın çarmıha gerilerek Tanrı’nın iradesine boyun eğdiğini ve *Tanrı Oğlu* olduğunu da bu suretle ilan ettiğini kabul etmektedir. Diğer bir yaklaşım, Hıristiyanların *Tanrı Oğlu* kavramına yükledikleri anlamın, bu kavramın ne o dönemin Yahudi ne de Helenistik/pagan kültürlerdeki arka planından yola çıkılarak açıklanabileceği düşüncesini savunmaktadır. Zira Hıristiyanların *Tanrı Oğlu* tabirini İsa’nın öğretilerinde bulunan orijinal bağlamdan yola çıkarak telaffuz ettikleri söylenmektedir.⁷⁸ Bu tartışma çerçevesinde aşağıda da görüleceği üzere ilk Kudüs cemaati bağlamını öne çıkaran daha başka görüşler de bulunmaktadır. Gerçekten de meselenin yanıtlanması en zor, fakat herhalde en önemli kısmı burasıdır: *Tanrı Oğlu* ifadesi ilk defa olarak Yeni Ahit döneminde mi İsa’ya nispet edilmiştir? Değilse, Pavlus ve Yeni Ahit öncesi dönemde, İsa’nın “gerçek” havarileri veya havariler tarafından yönetilen Kudüs cemaati bu konuda ne düşünmüş, nasıl bir tutum içinde olmuştur?

Alman araştırmacı Wilhelm Bousset (ö.1920), *Tanrı Oğlu* kavramını Filistin’deki ilk İsa cemaati açısından ele alan meşhur bir araştırmacıdır. Bousset’e göre, İsa’nın ilk cemaatinde önem taşıyan esas kavram “insanoğlu”dur. “İlahi oğulluk” gibi bir mesele ise gündemde yoktur. Nitekim Bousset’e göre

⁷⁷ Bu konuda Yuhanna İncili’nin birçok pasajına bakılabilir. Ancak fikir vermesi bakımından özellikle krş. Yuhanna, 1:3.

⁷⁸ Lewis S. Hay, “The Son-of-God Christology in Mark,” *Journal of Bible and Religion* 32:2 (1964), ss.106-108.

İncillerde *Tanrı Oğlu* ifadesi İsa tarafından pek az kullanılmıştır ve bunun en temel sebebi söz konusu kavramın Yahudi monoteizmine karşıtlık teşkil edip daha ziyade mitsel bir bağlam taşımasıdır. Buradan yola çıkarak önemli bazı Yahudi metinlerini analiz eden Bousset, Yeni Ahit'te geçen *Tanrı Oğlu* ifadesinin daha eski dönemleri temsil eden kökenini, "Tanrı'nın hizmetkârı/kulu" kavramıyla özdeş görmektedir. Yani Yahudiler İsa öncesi dönemde de *Tanrı Oğlu* ifadesini aslında "Tanrı'nın hizmetkârı" veya "Tanrı'nın has kulu" gibi anlamlarda kullanmışlardır. Binaenaleyh Yunanca'daki *παῖς* (*pais*) kelimesinin "kul" veya "hizmetkar" sözcükleriyle beraber "oğul" veya "çocuk" anlamlarına gelmesi ise Bousset'e göre bu bakımdan üzerinde durulması gereken bir ayrıntıdır. Çünkü Bousset, *Tanrı Oğlu* ifadesinin İsa'nın Yahudi kökenli olmayan cemaatinde baskın rol üstlenmeye başladığına inanmaktadır. Ancak tabir burada artık metafizik boyut kazanmıştır ve Pavlus'un teolojik iddialarını, mitolojiyi ve dönemin popüler imgesini tamamlayan bir fonksiyon üstlenmiştir. Bousset, Pavlus'un mektuplarında birçok defa geçen *Tanrı Oğlu* ifadesini Tanrı-Mesih ilişkisine dair Pavlusçu yorumun yansıması gibi görmektedir. Ona göre Pavlus bu unvanı özellikle seçmiştir. Çünkü muhatapları olan pagan kökenli cemaatlerin (pagan dünyadan) zaten aşına oldukları bir ifade biçimi, Pavlus tarafından onların önüne konulmuştur.⁷⁹

Meseleye ilişkin tartışmalarda Bousset'den sonra başka bir Alman araştırmacı olan Rudolf K. Bultmann'ın (ö.1976) görüşleri ön plana çıkmıştır. Bultmann, Yeni Ahit ve Hıristiyanlığın erken tarihi araştırmaları açısından bir önceki yüzyıl özelinde büyük önem taşıyan bir uzmandır ve Yeni Ahit metinlerinde İsa'ya nispet edilen *Tanrı Oğlu* unvanını yorumlarken farklı bir noktayı esas almaktadır. Bultmann, bu bağlamda Pavlus'un Roma cemaatine yazdığı mektuptaki bir pasaja dikkat çekmektedir.⁸⁰ İsa'nın beden açısından Davud soyundan geldiğini, ruh yönünden ise Tanrı Oğlu olduğunu öne süren bu pasaj, Bultmann'a göre, *Tanrı Oğlu* tabirinin İsa cemaatinde Pavlus öncesi dönemde de kullanıldığını kanıtlamaktadır. Zira kavram burada "Davud soyu" ile ilişkili gösterilmesi nedeniyle (Yahudi anlayışındaki bağlamıyla, beklenen) Mesih'e işaret etmektedir. Bilindiği gibi Mesih ifadesi I. yüzyıl Filistin Yahudileri tarafından (bütün Yahudiler açısından değilse bile birçok Yahudi için) "Yahudilerin kralı" olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla Mesih

⁷⁹ Wilhelm Bousset, *Kyrios Christos*, İngilizce terc. J. E. Steely (New York: Abingdon Press, 1970), ss.31-210.

⁸⁰ Bu pasaj (1:3) şöyledir: "Tanrı, Oğlu Rabbimiz İsa Mesih'le ilgili bu Müjde'yi peygamberleri aracılığıyla Kutsal Yazılar'da önceden vaat etti. Rabbimiz İsa Mesih beden açısından Davut'un soyundandır; kutsallık ruhu açısından ise ölümden dirilmekle Tanrı'nın Oğlu olduğu kudretle ilan edildi."

siyasi bir figürdür, Yahudileri yabancıların egemenliğinden kurtaracak bir şahsiyettir; bu yüzden de Yahudi tarihinin büyük kralı Davud'un soyundan gelecektir. Böylece Bultmann'ın Pavlus'un mektubundaki söz konusu pasajı, bu perspektiften ele alıp yorumladığı ve her yönüyle Yahudi olan ilk Kudüs cemaatinin İsa'ya dair *Tanrı Oğlu* tanımlamasına da kanıt gördüğü anlaşıl-maktadır. Başka bir deyişle, Bultmann'a göre, *Tanrı Oğlu* ifadesi ilk Kudüs cemaati tarafından İsa'ya atfen kullanılan bir tabirdir; fakat bu tabir *Tanrı Oğlu* olarak nitelenen İsa'nın beşer bir Yahudi kralı olduğuna işaret etmektedir.

Nitekim Bultmann, Yahudi kutsal yazılarında da bu savını destekleyen kanıtlar bulmaktadır. Örneğin Mezmurlar kitabının 2. kısmında Tanrı, “oğ-lum” diye hitap ettiği bir krala vaatlerde bulunmaktadır. İsa'nın havarileri de içeren ilk Kudüs cemaati bunu Mesihî bir anlamda yorumlamıştır. Yani İsa da bir kraldır ve bu yüzden Tanrı'ya “oğul” olmuştur. Görüldüğü üzere Bultmann'a göre Yahudi inancında veya İsa'nın erken dönem cemaatinde *Tanrı Oğlu* ifadesi, bu unvana sonradan Helenist (veya Pavlusçu) Hıristiyan-lar tarafından verildiği türden mitolojik bir anlam taşımamaktadır. Çünkü bu unvan, İsa'nın yaşadığı dönemde ve bunun hemen sonrasında, Mesih'i Tanrı tarafından gerçek manasıyla evlat edinilmiş doğa-üstü ilahi bir varlık olarak tasvir etmemekte aksine sadece bir kraliyet unvanı olarak görülmektedir. Aynı bağlamda Markos İncili'nde geçen (1:11) “benim sevgili oğlum” şek-lindeki ifade de Bultmann'a göre İncillerden daha eski bir geleneği temsil etmektedir. Sinoptik İncillerde İsa'nın “ilahi” manasıyla *Tanrı Oğlu* şeklinde yorumlanması ise bu unvana sonradan Helenist Hıristiyanlık tarafından yapılmış eklemeler ya da bizzat İncil yazarlarının mimarı oldukları formülleş-tirmeler olarak göze çarpmaktadır.⁸¹

Bultmann'ın anlatımı, ilk Kudüs cemaati tarafından İsa'ya nispet edile-rek “beşerî kral” manasında kullanılan *Tanrı Oğlu* ifadesinin, sonradan, pa-gan geçmişe sahip (Helenist veya Pavlusçu) Hıristiyanlar tarafından söz konusu kavrama (tıpkı pagan dünyada daha önce görüldüğü türden) ilahi bir anlam yüklenmeye başlandığı olgusuna dikkat çekmektedir. Bultmann, ilk Kudüs cemaatinde İsa'ya *Tanrı Oğlu* unvanının tamamen Yahudi-Mesihî bağlamıyla verildiğine, dolayısıyla bu unvanın o zamanlar ilahi boyut taşı-madığına, İsa'yı tanrılaştırmadığına, fakat İsa'nın dirilişi özelinde “Oğul” statüsünde değerlendirilmeye başlandığına inanmaktadır. Ne var ki İsa'ya ait (veya daha doğrusu İsa'ya dair) öğretilerin Yahudi kültür çevresinin dışında,

⁸¹ Rudolf Bultmann, *Theology of the New Testament*, İngilizce terc. Kendrick Grobel (Waco: Baylor University Press, 2007), s.50.

Helenist/pagan dünyada yayılmaya başlamasıyla beraber *Tanrı Oğlu* unvanı da Yahudi bağlamında üstlendiği orijinal anlamını yitirmiş, zamanla pagan dünyada zaten mevcut olan "mucize gösterici" ilahi bir varlık anlamını yüklenmiştir. Bultmann, Markos İncili'nde işte bu ikinci türden bir *Tanrı Oğlu* anlayışı bulunduğunu söylemektedir. Özetle, Sinoptik İncillerin *Tanrı Oğlu* düşüncesi temelde Helenistik bir figüre işaret etmekte ve o figürü yansıtmaktadır.⁸²

Bultmann'ın bu görüşleri bilim dünyasında ses getirmiş ve birçok eserde tartışılmıştır. Ancak bu tartışmaların en fazla yoğunlaştığı ve hatta bir ölçüde düğümlendiği temel nokta, *Tanrı Oğlu* şeklindeki tabirin (İsa öncesi dönemde) Yahudiler tarafından gerçekten de (Bultmann'ın öne sürdüğü gibi) Mesihî bir unvan olarak görülüp görülmediği, yani Yahudilerin, bekledikleri Mesih'i bu şekilde tanımlayıp tanımlamadıkları meselesi olmuştur. Gerçekten, Yahudi kutsal yazılarında *Tanrı Oğlu* ifadesinin açıkça ve doğrudan Mesih kavramına işaret ettiği yönünde (yukarıda verilen Mezmurlar pasajı istisna tutulmak kaydıyla) o kadar da kuvvetli kanıtlar bulunmadığı belirtilmektedir ve bu durum bizzat Bultmann tarafından da dile getirilmiştir. Bununla beraber 1952'de Kumran mağaralarında keşfedilen ve paleografik incelemenin neticesinde MÖ 1. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen Aramice bir metin bu tartışmalara yeni bir boyut kazandırmıştır. Zira bu metin apokaliptik ve eskatolojik bağlamını ön plana çıkararak *Tanrı Oğlu* ifadesini açıkça zikretmektedir: Buna göre *Tanrı Oğlu* bir kraldır ve Tanrı'nın iradesini yansıtmaktadır; sonraki bir zamanda krallığı devralacak, Tanrı'nın insanlarını (Yahudiler?) yönetip onları yabancıların egemenliğinden kurtaracak ve adalet ile hükmederek barışı tesis edecektir.⁸³

Tanrı Oğlu'nun Mesih olup olmadığı yönündeki tartışmalar bu metnin keşfinden sonra da sürmektedir. Çünkü burada bahsi geçen *Tanrı Oğlu*'nun Davud soyundan gelecek olan Mesih'e işaret edip etmediği noktasında da farklı görüşler ileri sürülmektedir.⁸⁴ Buna rağmen kesin olan şudur: Söz konusu belgede geçen *Tanrı Oğlu* da beşerdir. Dolayısıyla Hıristiyanlık geleceğindeki veya Yeni Ahit metinlerindeki gibi bir anlam taşımamakta, fakat Yahudi bağlamındaki türden mecazi ve sembolik bir mana yansıtmaktadır.

Tanrı Oğlu kavramının bu yönüne başka bazı araştırmacılar tarafından da dikkat çekilmektedir. Bu yüzyılın en önemli Yeni Ahit uzmanlarından

⁸² Hay, "The Son-of-God Christology in Mark," s.106.

⁸³ Joseph A. Fitzmyer, *The Dead Sea Scrolls and Christian Origins* (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2000), s.45.

⁸⁴ Detaylar için bk. Fitzmyer, *The Dead Sea Scrolls*, ss.40-72.

Bart D. Ehrman, İncillerin en eskisi olan Markos'taki *Tanrı Oğlu* ifadesinin pagan okuyucuları zaten aşına oldukları bir yerden yakaladığını belirtmektedir. Ehrman'a göre, İsa (aslında Yahudilik bağlamında ve beşer anlamı taşıyan bir şekilde) *Tanrı Oğlu* diye tanımlandığında, Greko-Romen dünyada pagan geçmişe sahip birçok okuyucu bunun anlamını tıpkı Tanrı'nın/tanrıların diğer çocukları gibi algılamışlardır. Halbuki meselenin Yahudi bağlamı hiç de böyle bir anlama sahip değildir. Buradan da aslında beşer bir varlık olarak *Tanrı Oğlu* şeklinde tanımlanan İsa'nın zamanla pagan dünyadaki anlamıyla *Tanrı Oğluna* dönüştüğü anlaşılmaktadır.⁸⁵

Ehrman, konuya ilişkin anlatımı sırasında çok ilginç başka bir noktaya daha dikkat çekmektedir. Daha önce kısaca bahsi geçtiği gibi, Yeni Ahit'te İsa'nın ağzından nakledilen (ve kime atfen kullanıldığı tartışılan) önemli kavramlardan birisi "insanoğlu" (ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου) ifadesidir. Ehrman, bugün *Tanrı Oğlu* ve *insanoğlu* kavramlarının 1. yüzyıl Yahudilerine göre çok daha farklı bir muhtevada anlaşıldığını belirtmektedir. Bizim bugünkü düşüncemizde *Tanrı Oğlu* bir Tanrı, *insanoğlu* ise bir insandır. Öyleyse *Tanrı Oğlu* ifadesini İsa'nın ilahi bir varlık oluşuna, *insanoğlu* tabirini ise onun beşer oluşuna yormamız doğaldır. Halbuki Ehrman bu gibi bir algının 1. yüzyıl Yahudileri açısından tamamen yanlış olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü 1. yüzyılda Yahudiler için *Tanrı Oğlu* ifadesi insan için (krş. 2. Samuel, 7:14), *insanoğlu* tabiri ise ilahi nitelik taşıyan birisi için (krş. Daniel, 7:13-14) kullanılmaktadır.⁸⁶ Buradan, *Tanrı Oğlu* ifadesine ilişkin geleneksel Hıristiyanlık kabulünün, kavramın Yahudilik bağlamındaki karşılığıyla örtüşmediği anlaşılmaktadır.

Bousset, Bultmann ve Ehrman gibi uzmanların yukarıda konuyla ilgili özetlenen görüşleri bağlamında tartışmalar sürmektedir. Bu çerçevede, İsa'ya yaşamı sırasında *Tanrı Oğlu* şeklinde hitap edilip edilmediği, yani ilk Kudüs cemaatinin bu kavramı İsa'ya nispet ederek kullanıp kullanmadığı meselesi aydınlatılabilmiş değildir. Öte yandan ilk Kudüs cemaati İsa'yı bu şekilde tanımlamış ise, bunu nasıl bir algı içinde yaptığı meçhuldür. Başka bir deyişle, havarilerin ve Kudüs cemaatini oluşturan (İsa'ya iman etmiş durumdaki) Yahudilerin İsa'yı Mesih kavramıyla bağlantılı şekilde kraliyet unvanı olarak mı Tanrı Oğlu tabir ettikleri, yoksa kavramı Yeni Ahit metinlerindeki gibi bir algıyla mı değerlendirdikleri bilinmemektedir. Bu bağlamda başka bazı tartışmalar üzerinde de durulabilir. Ancak Bousset, Bultmann ve Ehrman uzmanların burada özetlenen anlatımları, *Tanrı Oğlu* ifadesinin

⁸⁵ Ehrman, *The New Testament*, s.62.

⁸⁶ Ehrman, *The New Testament*, s.70.

Yahudi ve pagan kültür dünyalarında farklı anlamlara geldiğini; ilkinde beşer, ikincisinde ilah anlamı yansıttığını ve kavramın Yahudi kültür dünyasından pagan kültür dünyasına geçişi sırasında anlam değişikliğine uğramasının çok muhtemel olduğunu göstermektedir. Zira kavram, Hıristiyanlık geleneğinde pagan dünyada İsa'dan önceki binlerce yıldır kullanıldığı şekliyle karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

İsa, havarileri ve ilk Kudüs cemaati Yahudi kimselerdir. Onlar, yaşamları boyunca Yahudi monoteizmine sadık kalmışlar, Yahudi ibadethanelerinde ibadet etmişler ve Yahudi Yasası'na itaat halinde olmuşlardır. Bu olgular Hıristiyanlığın kutsal kitabı olan Yeni Ahit'te de açıkça görülmektedir. Hıristiyanlık ise İsa'nın ölümü sonrasında bazı cemaat mensuplarının Yasa başta olmak üzere Yahudi karakter taşıyan hemen her şeye başkaldırmaları sayesinde bağımsız bir din hüviyetine bürünmüştür. Bu aşamada Hıristiyanlığın sözcüleri veya kurumsal temsilcisi olan kilise tarafından, Yahudi karakterli tüm unsurlar ya tamamen ortadan kaldırılmış (Yasa gibi) ya da pagan kültür dünyasıyla uyumlu şekilde güncellenmiştir (Mesih'in kurtarıcı rolü gibi). Nitekim Hıristiyanlık biraz da bu sayede pagan dünyada daha kolay yayılma imkanı bulmuştur.

İsa'ya nispet edilen *Tanrı Oğlu* unvanı da öncelikle bu çerçevede değerlendirilmelidir. Kendisini hiçbir zaman "ilahî" bir varlık olarak tanımlayan İsa, ilk cemaati için bir beşerdir. Nitekim İsa sonrası dönemde Yakup tarafından yönetilen Kudüs cemaatinin İsa'yı bir "ilah" olarak görmediği bilinmektedir. Dolayısıyla İsa'ya nispet edilen *Tanrı Oğlu* unvanı, Kudüs cemaati açısından ya Yahudi bağlamıyla Mesihî anlam taşımış, ya İsa'nın Tanrı karşısındaki konumunu müstesna kılarak onun "erdemli" ve "dindar" kimliğini vurgulamış ya da İsa'ya atfen kullanılmamıştır. Dolayısıyla kavram her halükarda "beşer" anlamı taşıyor olmalıdır. Ancak Hıristiyanlığın Yahudi kültür çevresinin dışında, pagan dünyada yayılmasıyla birlikte *Tanrı Oğlu* unvanı da anlam değişikliği yaşamıştır. Başka bir deyişle, İsa'nın Kudüs cemaati için beşer anlama sahip olan *Tanrı Oğlu* unvanı, pagan dünyada, bu dünyada çok zamandır anlaşıldığı şekliyle ilahi anlam yüklenmiştir. Şüphesiz İsa'nın "erdemli beşer" rolünden "ilahî varlık" rolüne dönüşümünde en önemli etken, Pavlus'un teolojik görüşleridir. Nitekim Yeni Ahit yazarları bu kavramı, büyük ölçüde Pavlus gibi anlamış ve yorumlamışlardır.

KAYNAKÇA

- Adam, Baki. *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Kur'an'ın Tartışmalı Konuları*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2016.
- Aydın, Fuat. *Pavlus Hıristiyanlığına Giriş*. Ankara: EskiYeni Yayınları, 2017.
- Aydın, Mahmut. *Tarihsel İsa: İmanın Mesih'inden Tarihin İsa'sına*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- . "Yahudi Bir Peygamberden Gentile Tanrı'ya: İsa'nın Tanrısallaştırılması Süreci", *İslâmiyât* 3:4 (2000), ss.47-74.
- Bateman, Herbert W. IV. "Defining the Titles 'Christ' and 'Son of God' in Mark's Narrative Presentation of Jesus," *Journal of Evangelical Theological Society* 50:3 (2007), ss.537-559.
- Bousset, Wilhelm. *Kyrios Christos*. İngilizce terc. J. E. Steely. New York: Abingdon Press, 1970.
- Bultmann, Rudolf. *Theology of the New Testament*. İngilizce terc. Kendrick Grobel. Waco: Baylor University Press, 2007.
- Cullmann, Oscar. *The Christology of the New Testament*. İngilizce terc. Shirley C. Guthrie ve Charles A. M. Hall. Philadelphia: Westminster Press, 1963.
- Dreyer, Yolanda. "Son-of-God Traditions in the Synoptic Gospels: Ferdinand Hahn's Diachronic Perspective," *HTS: Theological Studies* 57:182 (2001), ss.506-530.
- Duygu, Zafer. *Hıristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*. İstanbul: Divan Yayınları, 2017.
- Ehrman, Bart D. *How Jesus Became God: The Exaltation of a Jewish Preacher from Galilee*. New York: HarperOne, 2014.
- . *The New Testament: A Historical Introduction to the Early Christian Writings*. New York: Oxford University Press, 2000.
- Fitzmyer, Joseph A. *The Dead Sea Scrolls and Christian Origins*. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2000.
- Fossum, Jarl. "Son of God," *The Anchor Yale Bible Dictionary* (New York: Doubleday, 1992), c.6, ss.128-137.
- Fowler, W. Warde. *Roman Ideas of Deity in the Last Century before the Christian Era*. Londra: Macmillan and co., 1914.
- Gündüz, Şinasi. *Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Hay, Lewis S. "The Son-of-God Christology in Mark," *Journal of Bible and Religion* 32:2 (1964), ss.106-114.
- Ignatius, *The Epistle of Ignatius to the Ephesians*, (Yunanca metin: <http://www.greekdoc.com/index.html>).
- Incigneri, Brian J. *The Gospels to the Romans: The Setting and Rhetoric of Mark's Gospel*. Leiden & Boston: Brill, 2003.
- Kim, Seyoon. *"The 'Son of Man'" as the Son of God*. Tübingen: Mohr Siebeck, 1983.
- Lyonnet, Stanislav ve Leopold Sabovrin. *Sin, Redemption and Sacrifice: A Biblical and Patristic Study*. Roma: Editrice Pontificio Istituto Biblico, 1998.
- Maccoby, Hyam. *The Myth-Maker: Paul and the Invention of Christianity*. New York: Harper&Row, 1986.

- Peppard, Michael. *The Son of God in the Roman World: Divine Sonship in Its Social and Political Context*. New York: Oxford University Press, 2010.
- Telford, W. R. *The Theology of the Gospel of Mark*. Cambridge & New York: Cambridge University Press, 2002.
- Waddell, James A. *The Messiah: The Comparative Study of the Enochic Son of Man and the Pauline Kyrios*. New York & Londra: T & T Clark, 2011.

